

שירותי האומנה לילדים עם מוגבלות: תמונת מצב וכיווני פיתוח חדשים

ענת גלעד אנה גרסימנקו יואה שורק

המחקר בוצע ביוזמת ג'וינט ישראל-אשלים
ובשיתוף השירות למשפחה, קהילה ואומנה, אגף בכיר קהילה
במינהל מוגבלויות, משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים

שירותי האומנה לילדים עם מוגבלות: תמונת מצב וכיווני פיתוח חדשים

ענת גלעד אנה גרסימנקו יואה שורק

המחקר בוצע ביוזמת ג'וינט ישראל-אשלים
ובשיתוף השירות למשפחה, קהילה ואומנה, אגף בכיר קהילה
במינהל מוגבלויות, משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים

עריכת לשון: רעיה כהן
תרגום לאנגלית (תקציר): נעמי הלסטד
עיצוב גרפי: ענת פרקו-טולדנו

מכון מאיירס-ג'וינט-ברוקדייל

ת"ד 3886 ירושלים 9103702

טלפון: 02-6557400

brook@jdc.org | brookdale.jdc.org.il

ירושלים | סיוון תש"ף | יוני 2020

עוד פרסומים של המכון בנושא

- ברלב, י. וקרן-אברהם, י. (2017). ילדים ובני נוער עם מוגבלות נפגעי התעללות והזנחה: אומדן היקף התופעה בישראל. דמ-751-17.
- לף, י. וריבקיין, ד. (2017). מרכזים למשפחות של ילדים ובני נוער עם מוגבלות – מחקר הערכה. דמ-743-17.
- לף, י. (2016). מעונות יום שיקומיים: סקר בקרב הורים לפעוטות. דמ-708-16.
- שורק, י., סבו-לאל, ר. ובן סימון, ב. (2014). שירותי האומנה בישראל: תהליכי שינוי ותמונת מצב. דמ-664-14.

את הפרסומים אפשר להוריד ללא תשלום מאתר המכון: brookdale.jdc.org.il

הרקע למחקר

בשנים האחרונות נעשה במשרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים (להלן, משרד הרווחה) תהליך של ארגון מחדש, ובמהלכו הוקם "מינהל מוגבלויות". תהליך זה הוביל לשינוי מערכתי וארגוני גם בתחום שירותי האומנה לילדים ולמבוגרים עם מוגבלות. בעקבות השינוי עלה צורך בפיתוח שירותי האומנה לאוכלוסייה זאת וכן בהתאמה טובה יותר של המענים הקיימים הניתנים לה ובטיובם. ג'וינט ישראל-אשלים והשירות למשפחה, קהילה ואומנה – אגף בכיר קהילה במינהל מוגבלויות, משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים, מובילים מהלך לשיפור שירותי האומנה לילדים עם מוגבלות. מהלך זה כלל פנייה למכון מאיר-ג'וינט-ברוקדייל בבקשה לערוך מחקר שיספק מידע עדכני ושיסייע באיתור כיווני פיתוח חדשים.

מטרת המחקר

המחקר נועד לתאר את מערך התפקידים ואת דרכי העבודה בשירותי האומנה לילדים עם מוגבלות ולסייע באיתור כיווני פיתוח חדשים שלהם.

שיטת המחקר

- מערך המחקר כולל שלושה רכיבים מרכזיים:
- סקר כמותי שבוחן את מאפייני הילדים והמבוגרים עם מוגבלות המשולבים באומנה בישראל, את מאפייני משפחותיהם האומנות ואת מאפייני משפחותיהם המולידות, וכן היבטים שונים הנוגעים לאומנה שבה הם שוהים ולקשר בין צלעות האומנה;
- ראיונות עומק חצי מובנים עם בעלי תפקידים במערך האומנה לילדים עם מוגבלות ועם משפחות אומנה לילדים עם מוגבלות; מידע מקבוצות דיון שכונסו ביום למידה שג'וינט ישראל-אשלים ארגנה, ועסק בליווי ילדים עם מוגבלות באומנה.

ממצאים

המחקר מספק תמונת מצב עדכנית על שירותי האומנה לילדים ולמבוגרים עם מוגבלות, על מאפייני הילדים והמבוגרים עם מוגבלות המשולבים באומנה ועל מאפייני משפחותיהם האומנות ומשפחותיהם המולידות, וכן מידע על הקשר בין המשולבים באומנה לבין משפחותיהם המולידות. למשל, נמצא שבכל הגופים המפעילים פותחו יחידות ייעודיות לאומנת ילדים ומבוגרים עם מוגבלות ובראשן עומדת רכזת/רפרנטית ייעודית; בשירותי האומנה לאנשים עם מוגבלות משולבים בעיקר ילדים וצעירים עד גיל 21; גילם של כחמישית מהמשולבים הוא יותר מ-22; למשולבים באומנה מגוון סוגי מוגבלות ורמות תפקוד; תפקיד המשפחות האומנות מורכב ודורש פניות, מסירות והשקעה מרובה; שיעורן של משפחות האומנה הדתיות מאוד והחרדיות גבוה משיעורן באוכלוסייה הכללית; והמשפחות המולידות מוחלשות יותר מן המשפחות האומנות.

מסקנות

במחקר זוהו שתי תת-קבוצות שרצוי לתת להן מענה ייחודי ולפתח מומחיות בנוגע לליווי: (1) מבוגרים עם מוגבלות המשולבים באומנה; (2) ילדים ומבוגרים המשולבים באומנת קרובים.

נוסף על כך זוהו במחקר שבעה תחומים בשירותי האומנה לילדים ולמבוגרים עם מוגבלות שכדאי לתת עליהם את הדעת במיוחד: (1) פיתוח והנגשה של גוף ידע על מוגבלויות, זכויות ושירותים; (2) חיזוק הליווי והתמיכה הניתנים למשפחות האומנות ילדים עם מוגבלות; (3) טיוב דרכי הגיוס של משפחות האומנה לילדים עם מוגבלות; (4) פיתוח השימוש בדרכי תקשורת תומכת חלופית עם ילדים עם מוגבלות המשולבים באומנה; (5) שיפור הקשר בין הילד עם מוגבלות המשולב באומנה ובין משפחתו המולידה; (6) הבטחת מעבר של ילדים עם מוגבלות המשולבים באומנה, לסידור מיטבי בבגרותם; (7) הבניה של מערך תפקידים ייעודי בשירותי האומנה לילדים עם מוגבלות וחיזוק ההכשרה לרכזות ומנחות האומנה.

תחומים אלו שלובים זה בזה, והם משפיעים ומושפעים הדדית. לכן מומלץ להשקיע מאמצים בפיתוח כולם בעת ובעונה אחת.

תמצית מנהלים

הרקע למחקר

בשנים האחרונות נעשה במשרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים (להלן, משרד הרווחה) תהליך של ארגון מחדש, ובמהלכו הוקם מינהל לטיפול במוגבלויות (להלן, מינהל מוגבלויות). התהליך כלל האחדה של שלושה אגפים שהיו אחראים קודם לכן לטיפול באנשים עם מוגבלות. שינוי ארגוני זה הוביל לשינוי מערכתי וארגוני גם בתחום שירותי האומנה למי שגילים עד 21 (להלן, ילדים) עם מוגבלות ולמי שגילים 22 ויותר (להלן, מבוגרים) עם מוגבלות. בעקבות השינוי עלה צורך בפיתוח שירותי האומנה לילדים ולמבוגרים עם מוגבלות, בהתאמה טובה יותר של המענים הניתנים להם ובטיובם. ג'וינט ישראל-אשלים והשירות למשפחה, קהילה ואומנה – אגף בכיר קהילה במינהל מוגבלויות, משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים, מובילים מהלך לשיפור שירותי האומנה עבור ילדים ומבוגרים עם מוגבלות בישראל. מהלך זה כלל פנייה למכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל בבקשה לערוך מחקר שיספק מידע עדכני ושיסייע באיתור כיווני פיתוח חדשים.

מטרת המחקר

המחקר נועד לתאר את מערך התפקידים ואת דרכי העבודה בשירותי האומנה לילדים עם מוגבלות ולסייע באיתור כיווני פיתוח חדשים שלהם. לשם כך נוסחו שאלות מחקר אחדות:

1. מהו המבנה הנוכחי של מערך שירותי האומנה לילדים ומבוגרים עם מוגבלות?
2. מהם המאפיינים המרכזיים של הילדים והמבוגרים עם מוגבלות המשולבים באומנה, של משפחותיהם האומנות ושל משפחותיהם המולידות?¹
3. מהם הקשיים והאתגרים המרכזיים של מערך שירותי האומנה המיועדים לילדים עם מוגבלות?
4. מהם התחומים המרכזיים שבהם נחוץ פיתוח ייחודי של שירותי האומנה לילדים עם מוגבלות וכיצד רצוי לפתחם?

שיטת המחקר

המחקר כולל שלושה רכיבים: סקר כמותי, ראיונות עומק חצי מובנים וקבוצות דיון ביום למידה ארצי.

סקר כמותי – בעת ביצוע המחקר נאסף מידע מרוכז על מאפייני האנשים עם מוגבלות המשולבים באומנה, הוריהם האומנים והוריהם המולידים. המידע נאסף ממנחות אומנה מחמשת הגופים המפעילים את שירותי האומנה בישראל, באמצעות שאלונים אינטרנטיים אשר מוחשבו בתוכנת נמל"ה. הסקר בוצע בחודשים אפריל עד יולי 2019. השאלונים הופצו בקרב 101 מנחות, והן

¹ כאמור, מחקר זה מתמקד בשירותי האומנה לילדים עם מוגבלות ובתחומים המרכזיים שנחוץ לפתחם. עם זאת, הוא כולל מידע גם על מאפייני המבוגרים עם מוגבלות המשולבים באומנה.

התבקשו למלא מידע בנוגע ל-731 ילדים ומבוגרים עם מוגבלות שדווח כי היו באומנה באותה עת. 86 מנחות מילאו שאלונים בנוגע ל-542 ילדים ומבוגרים המשולבים באומנה ונמצאים בטיפולן. ניתוח הממצאים בוצע באמצעות התוכנה SPSS, גרסה 24.

ראיונות עומק חצי מובנים – לצורך השלמת מידע ולמידה לעומק על כיוונים לפיתוח שירותי האומנה לילדים עם מוגבלות, ערך צוות המחקר בסך הכול תשעה ראיונות עומק חצי מובנים עם 11 אנשים (עשר נשים וגבר); שניים מהראיונות נעשו עם שני מרואיינים יחד): שתי מפקחות אומנה לילדים/מבוגרים עם מוגבלות מהשירות למשפחה, קהילה ואומנה במשרד הרווחה; חמש נשות מקצוע מן הגופים המפעילים – מנהלות אומנה או רכזות תחום האומנה לאנשים עם מוגבלות העובדות גם בתור מנחות אומנה שמלוות ילדים עם מוגבלות; ושתי משפחות אומנה לילדים עם מוגבלות. הראיונות בוצעו במהלך החודשים מארס-מאי 2019. כל ראיון נמשך 40-90 דקות. הראיונות לוו במדריך ראיון שהותאם לתפקידו של המרואיין. הם תומללו, נותחו ועובדו בגישת הניתוח התמטית האיכותנית ובעזרת תוכנת Narralyzer.

קבוצות מיקוד ביום למידה – ג'וינט ישראל-אשלים יזמה וארגנה יום למידה במטרה ללמוד על סוגיות בליווי ילדים עם מוגבלות באומנה. נכחו נציגים מג'וינט ישראל-אשלים; מהשירות למשפחה, קהילה ואומנה במשרד הרווחה; מן הגופים המפעילים; וממשפחות האומנה לילדים עם מוגבלות. המשתתפים התכנסו לקבוצות דיון על רכיבים עיקריים בשירותי האומנה לילדים עם מוגבלות בישראל שנדרש בהם פיתוח של דרכי עבודה בנושאים שלהלן: ליווי משפחת האומנה לילדים עם מוגבלות, ידע והכשרה של מנחות האומנה המלוות ילדים עם מוגבלות, קשר עם המשפחה המולידה ותהליך סיום האומנה. בחירת הנושאים התבססה על ידע שעלה מן הראיונות עם הגורמים השונים המפעילים את שירותי האומנה לילדים עם מוגבלות שנעשו במסגרת המחקר, והחוקרות היו שותפות לקביעת הנושאים. צוות מחקר מחטיבת המשפחה במכון מאיר-ג'וינט-ברוקדייל היה ממונה על תיעוד מפגשי קבוצות הדיון. הצוות ניתח את החומרים שנאספו ביום הלמידה לפי גישת הניתוח התמטית האיכותנית, יחד עם ניתוח ראיונות העומק.

ממצאים מרכזיים

בחלק זה מוצגים הממצאים המרכזיים שעלו מן המחקר, בחלוקה לפי חמישה נושאים עיקריים, וכן המלצות וכיווני פעולה.

א. שירותי האומנה לילדים ומבוגרים עם מוגבלות

1. בגופים המפעילים פותחו יחידות ייעודיות לאומנה המיועדת לילדים ומבוגרים עם מוגבלות, בהנחיה של שירות משפחה, קהילה ואומנה במינהל מוגבלויות במשרד הרווחה. בראש כל צוות עומדת רכזת/רפרנטית או ראשת צוות, והיא מדריכה את הצוות בנושאים הקשורים למוגבלויות.
2. בכל הגופים המפעילים, מנחות האומנה מטפלות בד בבד גם בילדים ומבוגרים עם מוגבלות וגם בילדים ללא מוגבלות. באחד הגופים המפעילים את שירותי האומנה פותח צוות ייעודי המטפל רק באוכלוסיית המשולבים באומנה עם מוגבלות.
3. האומנה לילדים ומבוגרים עם מוגבלות היא ארוכת טווח ויציבה למדי.
4. הסיבה השכיחה ביותר לשילוב של ילדים עם מוגבלות באומנה היא קשיים בתפקוד ההורי שהתעצמו סביב הטיפול בילדים. כחמישית שולבו באומנה בגלל בחירת ההורים שלא לקחת את הילד מבית החולים לאחר לידתו, וכחמישית בגלל פטירת אחד ההורים או שניהם. קרוב לשני שלישים שולבו באומנה בהסכמת ההורים, ויותר משליש שולבו בה בצו בית משפט.

ב. מאפייני הילדים והמבוגרים עם מוגבלות המשולבים באומנה

1. בשירותי האומנה משולבים בעיקר ילדים (מי שגילם הוא עד 21) עם מוגבלות. כחמישית מהמשולבים הם מבוגרים (מי שגילם 22 ויותר) עם מוגבלות.
2. המשולבים באומנה הם עם מגוון סוגי מוגבלות ורמות תפקוד. רובם עם סוג מוגבלות אחד ומיעוטם עם 2-3 סוגי מוגבלות. כמחציתם ברמת תפקוד גבוהה, וכחמישית ברמת תפקוד נמוכה/סיעודיים.
3. רוב הילדים הם היחידים ממשפחתם משולבים באומנה. לחמישית ישנם אחים משולבים באותה משפחה אומנת ולעשירית ישנם אחים המשולבים במשפחה אומנת אחרת.
4. לקבוצת המבוגרים מעל גיל 22 עם מוגבלות המשולבים באומנה מאפיינים ייחודיים לעומת קבוצת הילדים עד גיל 21 עם מוגבלות המשולבים באומנה. למשל, שיעור המשולבים עם מוגבלות שכלית התפתחותית בקרבם גבוה יותר. בקרב המשולבים באומנה עם מוגבלות מסוג ה"שיקום"² ישנו שיעור גבוה יותר של אנשים ברמות תפקוד המוגדרים סיעודיים או סיעודיים לחלוטין. רובם המוחלט שולבו באומנה בהסכמת ההורים. לשיעור גבוה יותר אין קשר עם בני משפחותיהם המולידות. ניתן להניח כי אחת הסיבות לכך היא שככל שהנמצאים באומנה מבוגרים יותר, כך ההיתכנות שהוריהם נפטרו גבוהה יותר.

ג. מאפייני משפחות האומנה

1. תפקיד משפחות האומנה מורכב ודורש פניות, מסירות והשקעה מרובה. המשפחות מתאפיינות בתחושת שליחות יוצאת דופן ובמסירות ומחויבות גבוהות.
2. מצבן החברתי-כלכלי של מרבית משפחות האומנה ממוצע, ושל כחמישית נמוך, ושיעור המשפחות החד-הוריות בקרבן גבוה ביחס לשיעורן באוכלוסייה הכללית. כמו כן, בקרב המשפחות שדווח כי מצבן החברתי-כלכלי נמוך העריכו מנחות האומנה כי רק למחציתן לערך התשומות הכלכליות שהן מקבלות מספיקות.
3. מרבית משפחות האומנה הן משפחות יהודיות, שיעור זה גבוה מחלקן היחסי באוכלוסייה הכללית.
4. שיעור משפחות האומנה הדתיות מאוד והחרדיות גבוה משיעורן באוכלוסייה הכללית, הן במקרים של המבוגרים המשולבים באומנה והן במקרים של אומנת קרובים.
5. שלישי מן הילדים/המבוגרים המשולבים באומנה משולבים באומנת קרובים. עם השנים שיעור אומנת הקרובים גדל, ובעקבות זאת שיעורן של המשפחות שזהו עבורן ניסיון האומנה היחיד גדל גם הוא.
6. אומנת קרובים לאנשים עם מוגבלות מאופיינת במאפיינים ייחודיים לעומת אומנה שלא על ידי קרובים. כך למשל, בקרב המשולבים בה: שיעור הבנות גבוה יותר; שיעור האנשים עם אוטיזם גבוה יותר; שיעורן של המשפחות המוסלמיות גבוה יותר; ושיעורן של המשפחות הדתיות מאוד והחרדיות נמוך יותר. שיעור גבוה יותר ממשפחות אומנת הקרובים הן חד-הוריות ושיעור גבוה יותר הן במצב חברתי-כלכלי נמוך. נוסף על כך, נמצא כי שיעורן של משפחות האומנה באומנת קרובים שזהו להן ניסיון האומנה היחיד – גבוה יותר.

² בהגדרה זו נכללות מוגבלויות מסוג נכות פיזית או חושית, לקויות למידה, תפקוד שכלי גבולי או עם טווח רחב של מוגבלויות תפקודיות ותסמונות תורשתיות.

ד. דמיון ושוני בין מאפייני המשפחות המולידות ובין מאפייני המשפחות האומנות

1. שיעורן של המשפחות המוסלמיות והנוצריות – הן האומנות והן המולידות – נמוך משיעורן באוכלוסייה הכללית. שיעורן גבוה יותר וקרוב יותר לחלקן באוכלוסייה בקרב המבוגרים מגיל 22 המשולבים באומנה ובמקרים של אומנת קרובים.
2. המצב החברתי-כלכלי במשפחות המולידות טוב פחות מזה שבמשפחות האומנה והן מוחלשות יותר. שני שלישים מהן במצב חברתי-כלכלי נמוך, כשליש מהן חד-הוריות. ייצוג זה של המשפחות החד-הוריות גבוה כמעט פי שלושה מייצוגן באוכלוסייה הכללית. נוסף על כך, כחמישית מהמשפחות המולידות הן משפחות של עולים, רובן מברית המועצות לשעבר.
3. אין חפיפה מלאה בין מאפייני המשפחות המולידות והאומנות מבחינת רמת הדתיות. למשל, שיעורן של המשפחות המולידות החילוניות גבוה משיעורן של משפחות האומנה החילוניות. בראיונות העומק ובקבוצות המיקוד נאמר כי נעשים מרב המאמצים לשלב ילדים במשפחות אומנה מאותם לאום/דת/רמת הדתיות, אולם לעיתים ילדים משולבים במשפחות אומנה בעלות מאפיינים שונים, בהתאם למשפחות האומנה הזמינות במאגר המשפחות או מכיוון שהמשפחות המולידות מבקשות שהילדים ישולבו במשפחות מקבוצות חברתיות אחרות.

ה. הקשר בין הילד או המבוגר עם המוגבלות ובין המשפחה המולידה

1. בכשליש מן המקרים לא מתקיים קשר עם המשפחה המולידה. הסיבה לכך היא חוסר עניין של ההורים המולידים בקשר, למשל בגלל קשיי התקשורת הנובעים מהמוגבלות או בגלל רתיעתם מן המראה החיצוני של ילדם. סיבה נוספת להיעדר קשר היא איסור על מפגש בין ההורים לילד עם המוגבלות מחשש פגיעה של ההורים המולידים בילדיהם המשולבים באומנה.
2. במקרים שבהם מתקיים קשר חלה עלייה בתדירותו של הקשר זאת לעומת נתוני מחקר קודם על שירותי האומנה שנערך בשנת 2012. בשליש מן המקרים המפגשים מתקיימים בבית ההורים האומנים, ומכאן שמתקיים קשר בין ההורים האומנים ובין ההורים המולידים. בשליש מן המקרים המפגשים מתקיימים בבית ההורים המולידים, ובמקרים נוספים הם מתקיימים במקומות ציבוריים, במרכזי קשר ובמקומות אחרים.

המלצות וכיווני פעולה

א. המלצות הקשורות למאפייני האוכלוסייה

1. מומלץ לפתח מומחיות בליווי מבוגרים עם מוגבלות המשולבים באומנה בשל מאפייניהם הייחודיים, ומכיוון שעל פי רוב הוריהם האומנים נמצאים בתהליך הזדקנות.
2. מומלץ לפתח מומחיות בליווי מקרים של אומנת קרובים בשל המאפיינים הייחודיים שלה, ומכיוון שמדובר על פי רוב במשפחות מוחלשות יותר.

ב. המלצות ליישום כיווני הפיתוח המרכזיים שזוהו במחקר

במחקר זוהו שבעה תחומים מרכזיים שרצוי לפתחם בשירותי האומנה לילדים ולמבוגרים עם מוגבלות. הקביעה של שבעה התחומים מבוססת על: (1) ניתוח הקשיים המרכזיים בשירותי האומנה לילדים עם מוגבלות, שעלו מראיונות העומק ומקבוצות הדיון

ביום הלמידה; (2) כיווני הפיתוח החדשים שהציעו המרואיינים והמשתתפים ביום הלמידה; (3) יוזמות ראשוניות שנמצאו מועילות של חלק מן הגופים המפעילים. מצאנו כי תחומים אלו שלובים זה בזה וכי הם משפיעים ומושפעים הדדית. מומלץ אפוא להשקיע מאמצים בפיתוח כולם בעת ובעונה אחת. להלן פירוט ההמלצות בחלוקה לפי שבעת כיווני הפיתוח המרכזיים שזוהו במחקר.

1. פיתוח והנגשה של גוף ידע על מוגבלויות, זכויות ושירותים

- מומלץ כי נציגי הגופים המפעילים ונציגי הפיקוח יפעלו יחדיו לצורך איתור גופי הידע הקיימים בגופים מקבילים העובדים עם אנשים עם מוגבלות ולצורך גיבוש גוף ידע אחד רחב, מקיף וסדור אשר ישמש את שירותי האומנה.
- מומלץ לגבש מידע על:
 - סוגי המוגבלות: התסמינים, התפתחויות אפשריות, רמות התפקוד השונות, רמות ההבנה הקוגניטיבית והרגשית ודרכי טיפול אפשריות;
 - הזכויות של ההורים האומנים ושל הילדים המשולבים באומנה;
 - השירותים הזמינים בכל אזור בארץ והמתאימים לכל סוגי המוגבלות. לצורך זה ניתן להיעזר במפקחי קהילה במשרד הרווחה.
- יש להקפיד על הנגשת המידע לכל המעורבים במתן שירותי האומנה: בעלי התפקידים בשירותי האומנה, משפחות האומנה והמשפחות המולידות.
- יש להקפיד על הנגשת המידע במגוון אמצעים, כמו למשל באופן מקוון ובעותקים קשיחים, ולהקפיד על הפצה תדירה ובמגוון דרכים.
- מומלץ לארגן כנסים קבועים להנגשת מידע למנחות האומנה לילדים עם מוגבלות, למשפחות האומנה ולמשפחות המולידות, להציג בהם מידע עדכני, ולעודד שימוש במאגרי המידע הקיימים.

2. חיזוק הליווי והתמיכה הניתנים למשפחות האומנות ילדים עם מוגבלות

- מומלץ לפעול לשיפור ההכשרה המקדימה של משפחות האומנה ולהקנות בה מידע רלוונטי על המוגבלויות, הזכויות והשירותים הזמינים בסביבתן. מומלץ להתאים את ההכשרה של המשפחות למוגבלות הספציפית של הילד באומנה, לכוחות ולאתגרים של המשפחות.
- רצוי לפעול להגברת עצימות (אינטנסיביות) הליווי של מנחות האומנה בגלל תפקידן המחייב מעורבות אינטנסיבית, ובייחוד בצמתים שונים כמו עם הכניסה של המשפחות לתפקיד, עיתות משבר ולקראת סיום האומנה.
- מומלץ לפעול לחיזוק התמיכה השוטפת במשפחות האומנה, מלבד הליווי שניתן להן על ידי מנחות האומנה, בדרכים אחדות:
 - מתן תמיכה מקצועית מוגברת על ידי הפעלת מערך זמין של אנשי מקצוע מתחום הרפואה ומקצועות הבריאות, כדי לאפשר למשפחות ולילדים עם מוגבלות השוהים באומנה קבלת ייעוץ נקודתי או קבלת טיפולים שונים באופן חד-פעמי, גמיש ותדיר, בהתאם לצורכיהם הדינמיים והמשתנים תדיר;

- הגברת התמיכה הכלכלית למשל על ידי הגדלת סל ההוצאות המיוחדות, ובייחוד לצורך מימון הסעות, טיפולים וחונכות; וכן הגדלת התמיכה הכלכלית במשפחות אומנה שמצבן החברתי-כלכלי נמוך כדי להבטיח שהתשומות הניתנות למשפחה מספיקות לה;
- הגברת התמיכה הרגשית על ידי הפעלת קבוצות תמיכה להורים ולאחים במשפחות האומנה כדרך נוספת להעניק למשפחות אלו תמיכה רגשית וחברתית, בשל תפקידן האינטנסיבי והמורכב במיוחד;
- הצעת "שירותי אורור" למשפחות האומנה – נופשונים, העסקת חונכים לילדים ועוד – כדי לתת למשפחות הזדמנויות לצבירת כוחות מחודשים ולמנוע את שחיקתן.

3. טיוב דרכי הגיוס של משפחות האומנה לילדים עם מוגבלות

- מומלץ לפעול להעלאת המודעות לקיומה של אומנה לילדים עם מוגבלות בשיח הציבורי, ובתוך כך להפיץ את הצורך במשפחות אומנה לילדים עם מוגבלות. ניתן לעשות זאת באמצעות מערכת החינוך, כלי התקשורת ובאירועים וכינוסים ששירותי האומנה מארגנים.
- מומלץ להציע למשפחות שבחרו לשמש משפחות אומנה לילדים מהשירות לילד ולנוער, לשמש משפחות אומנה לילדים עם מוגבלות.
- מומלץ להפנות מאמצים לגיוס משפחות אומנה לילדים עם מוגבלות בקרב אנשים עם זיקה והיכרות קודמת עם עולם המוגבלויות.
- רצוי לפעול לשיפור הצגת תפקיד האומנה לילדים עם מוגבלות בקורסי ההכשרה לאומנה (במ"ה – בחירה, מיון, הדרכה), שנערכים בכל הגופים המפעילים. מומלץ להציג מידע רחב על מגוון סוגי המוגבלות ורמות התפקוד, ועל מגוון ההתמודדויות וההצלחות האפשריות, באופן שיעודד משפחות להתנדב מצד אחד, אך יאפשר איתור של המשפחות המתאימות, שמשימה זו לא תהיה קשה מדי עבורן, מצד שני. חלק מן הקורסים יהיו מותאמים תרבותית לאוכלוסיות ייחודיות (חרדים, ערבים), כדי להגדיל את ההיתכנות לגיוס משפחות אומנה גם מקרבן.
- חשוב להציע למשפחות אומנה לילדים עם מוגבלות תמיכה מקצועית, כלכלית ורגשית מוגברת.

4. שיפור התקשורת

- מומלץ לפתח את השימוש בדרכי תקשורת תומכת חלופית עם ילדים עם מוגבלות המשולבים באומנה ולהכשיר את המנחות, את משפחות האומנה ואת המשפחות המולידות להשתמש בדרכי תקשורת אלו עם הילדים עם מוגבלות שאינם יכולים לדבר, כדי להבטיח שהם מממשים את זכותם המעוגנת באמנה הבין-לאומית בדבר זכויות הילד (סעיף 12) להביע את רצונותיהם, רגשותיהם, דעותיהם ועמדותיהם ולהישמע בחופשיות, בכל עניין הנוגע להם.³
- רצוי לפעול להטמעת גישה מקצועית המעודדת שיח ישיר עם אנשים עם מוגבלות בכל רמת תפקוד שהיא.

³ האמנה הבין-לאומית בדבר זכויות הילד: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>

5. שיפור הקשר בין ילד עם מוגבלות המשולב באומנה ובין משפחתו המולידה

- רצוי לבחון ולהסדיר בקביעות ובשיטתיות את קיום הקשר, היתכנותו והיקפו ולפעול להסדרתו בתוכנית הטיפול של כל ילד.
- יש לבחון את האחריות ליצירת הקשר והמשכיותו, ולפעול גם להידוק הקשר בין העובדות הסוציאליות (להלן, עו"סיות) במחלקות לשירותים חברתיים ובין מנחות האומנה בגופים המפעילים בנושא זה.
- אם לא מתאפשר קשר בין הילד באומנה ובין הוריו המולידים, יש לבחון אפשרות לשימור קשר עם דמויות אחרות מהמשפחה המולידה, למשל עם דודים או סבים.
- מומלץ שבהכשרה ובהדרכה השוטפות למשפחות האומנה יושם דגש על חשיבות סוגיה זו – בין השאר מכיוון שהמשפחה האומנת יכולה להשפיע על יצירת הקשר, על הידוקו ועל טיבו, ובמקרים שהקשר אינו מתאפשר, היא עשויה להשפיע על הנכחת המשפחה המולידה בחיי הילד, למשל באמצעות שיחה עליה והתבוננות בתמונות.
- רצוי לספק הכשרה, הדרכה ותמיכה בסוגיה זו לעו"ס המשפחה במחלקות לשירותים חברתיים ולמשפחות המולידות – רצוי לבחון עם המשפחה המולידה באיזה אופן הם מעוניינים להיות מעורבים בחיי הילד. כמו כן רצוי כי הליווי הכולל למשפחות יכלול גם תמיכה רגשית, הדרכה והכשרה במיומנויות חלופיות לתקשורת ישירה, מלבד תמיכה בתיאום של המפגשים ושל מקום המפגש.
- רצוי להפעיל את התוכנית מימ"ד (מרכזים ייעודיים דינמיים לאומנה) שמטרתה לפעול להידוק הקשר בין הילד ומשפחתו האומנת מצד אחד ובין המשפחה המולידה מן הצד השני, ולבחון התאמות נדרשות לאומנה של ילדים עם מוגבלות. מימ"ד אינה מוגבלת רק לילדים ללא מוגבלות, אבל בפועל רק מקרים מעטים של אומנה לילדים עם מוגבלות משולבים בה.
- יש צורך באיתור דרכי עבודה מיטביות לחיזוק הקשר בין הילד להוריו המולידים במקרים שבהם הילדים משולבים באומנת קרובים אצל דודים או סבים אשר אינם מעודדים שימורו של הקשר ממגוון סיבות.

6. הבטחת מעבר של ילדים עם מוגבלות המשולבים באומנה לסידור מיטבי בבגרותם

- חשוב לגבש קווים מנחים לקביעת השלב המתאים לסיום האומנה, תוך שמירה על גמישות והתייחסות לכל מקרה לגופו.
- במקרים שנמצא כי הגיע הזמן לסיום האומנה, רצוי לבצע תהליך תכנון מסודר של מעבר הילד לדיור בקהילה, שיכלול:
 - הכנה רגשית למשפחות האומנה ולצעירים המשולבים באומנה; עצימות (אינטנסיביות) גבוהה יותר של ליווי משפחות האומנה והצעירים המשולבים בה ("עיבוי ליווי").
 - הצגת כל החלופות האפשריות לדיור בקהילה, יתרונותיהן וחסרונותיהן וקבלת החלטה משותפת בנוגע לסוג הסידור.
- במקרים של אי-הסכמות על סוג הסידור רצוי להיעזר במפקחת המחוזית על האומנה.
- יש לפעול להרחבת הידע של מנחות האומנה על מסגרות דיור רלוונטיות לבוגרים עם מוגבלות. לצורך זה רצוי לפעול גם להידוק הקשר בין מנחת האומנה לבין העובדת הסוציאלית ברשות המקומית, המכירה מענים ומסגרות דיור בקהילה עבור בוגרים עם מוגבלות.

- מומלץ שמשפחות האומנה תישארנה במכסת המשפחות שבטיפולן של מנחת האומנה כשלושה חודשים לאחר סיום האומנה.
- מומלץ שמעמדה של משפחת האומנה ישתנה למעמד של "משפחה מארחת" לאחר סיום האומנה, כדי לאפשר לבוגר עם מוגבלות זכויות שיסייעו לו להתנייד ולהגיע לביקורים אצל משפחת האומנה.

7. הבניית מערך תפקידים ייעודי בשירותי האומנה לילדים עם מוגבלות וחיזוק ההכשרה לרכזות ומנחות האומנה

- רצוי להעמיק בבניית מערך תפקידים מובחן וייעודי לליווי משפחות אומנה לילדים עם מוגבלות, בכל אחד מן הגופים המפעילים את שירותי האומנה.
- מומלץ למנות בכל גוף מפעיל רכזת אומנה לילדים או מבוגרים עם מוגבלות. הרכזת תשמש למנחות האומנה כתובת מרכזית למידע בתחום; היא תספק להן הכשרה והדרכה וגם ייעוץ שוטף בסוגיות שבהן הן נתקלות בחיי היום-יום.
- מומלץ להמשיך בעיצוב ובהתאמה של הפרופסיה של מנחת אומנה לילדים עם מוגבלות ולפעול למען:
 - העמקת הידע והמומחיות של מנחות האומנה בסוגי המוגבלויות, בזכויותיהם של הילדים עם מוגבלות והמשפחות ובשירותים הרלוונטיים;
 - הכשרת מנחות האומנה לפעול ליצירת הקשר בין הילד המשולב באומנה ובין המשפחה המולידה וכן להידוק הקשר ושימורו;
 - הדרכת מנחות האומנה בדרכים מותאמות ליצירת תקשורת עם המשולבים באומנה עם מוגבלות;
 - הכשרת מנחות האומנה לניהול תהליך תכנון מסודר של מעבר הילד למסגרות המשך בקהילה בבגרותו.
- רצוי לפעול לצמצום מספר המקרים שבטיפולן של מנחות האומנה.

דברי תודה

תודותינו שמורות לאלו שבזכותם עבודתנו נושאת פרי, אלו שתרמו למחקר מראשית הדרך ובמהלכו, אלו שבעצתם האירו את דרכנו. ראשית כול, אנו מודים לשותפינו, חברי ועדת ההיגוי, על הדגשת חשיבות הצורך בפיתוח שירותי אומנה לילדים עם מוגבלות על ידי קידום מחקר זה: מיכל גולן, מנהלת תחום ילדים ונוער עם מוגבלות ומשפחותיהם בג'וינט ישראל-אשלים; גילה גבלינגר, מנהלת תוכניות בתחום ילדים ונוער עם מוגבלות ומשפחותיהם בג'וינט ישראל-אשלים; רותם אייזיק, רכזת פרויקט המחקר בג'וינט ישראל-אשלים; גלית גבע, מנהלת השירות למשפחה, קהילה ואומנה, מינהל מוגבלויות, במשרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים; אריה שמש, מנהל תחום מערכות תמיכה במשפחות, מינהל מוגבלויות במשרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים; ואירית חן, מפקחת תחום אומנה וקלטי חירום, מינהל מוגבלויות במשרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים.

תודה והערכה גדולה נתונות לפועלים בתחום האומנה לילדים עם מוגבלות בארץ: למפקחות האומנה לילדים עם מוגבלות במשרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים, למנהלות בגופים המפעילים את שירותי האומנה, לרכזות, למנחות ולמשפחות האומנה לילדים עם מוגבלות. עבודת המחקר ותרומתו התאפשרה בזכות נכונותן לשתף מניסיוןן העשיר בפתיחות רבה.

תודה לעמיתינו ממכון ברוקדייל על תרומתם לביצוע המחקר ולהכנת הדוח: לנורית גדג' ולכרמל בן דור על הסיוע בתיעוד קבוצות הלמידה, לברכי בן-סימון ולפידא ניג'ם-אכתילאת שסייעו בעריכת סקירת הספרות, לליטל ברלב על תרומתה המקצועית בתחום המחקר על אנשים עם מוגבלות, ולד"ר לייה מורן-גלעד על הקריאה וההערות הבונות לדוח המחקר.

תוכן עניינים

1	הקדמה
2	1. מבוא
2	1.1 הרקע למחקר
3	1.2 שירותי האומנה לילדים עם מוגבלות במדינות המערב ובישראל
6	2. המחקר
6	2.1 מטרת המחקר ושאלות המחקר
6	2.2 אוכלוסיית המחקר
6	2.3 מערך המחקר, מקורות המידע וכלי המחקר
10	3. ממצאים
10	3.1 שירותי האומנה לילדים ומבוגרים עם מוגבלות: תמונת מצב
39	3.2 שירותי האומנה לילדים עם מוגבלות: צרכים, קשיים וניסיונות התמודדות איתם
56	4. מגבלות המחקר והמלצות למחקרים עתידיים
57	5. המלצות וכיווני פעולה
57	5.1 המלצות הקשורות למאפייני האוכלוסייה
57	5.2 המלצות ליישום כיווני הפיתוח המרכזיים שזוהו במחקר
66	מקורות
69	נספחים
69	נספח א: שאלון בנושא האומנה בתחום המוגבלויות
76	נספח ב: רמת הדתיות של משפחות האומנה והמשפחות המולידות, בהשוואה לפי קבוצות גיל
77	נספח ג: דפוסי הקשר בין המשולבים עם מוגבלות ובין משפחותיהם המולידות, לפי גיל ולפי אומנת קרובים

רשימת לוחות

- לוח 1: התפלגות המשולבים באומנה שעל אודותיהם מילאו מנחות האומנה שאלונים, והתפלגות מנחות האומנה שמילאו שאלונים, בחלוקה לפי הגופים המפעילים 7
- לוח 2: המספר הממוצע של ילדים עם מוגבלות בטיפולה של מנחה אחת – לפי הגופים המפעילים ולפי הסקר 11
- לוח 3: להערכת מנחות האומנה, באיזו מידה מספיקות התשומות הניתנות למשפחות האומנות 21
- לוח 4: מידת הדתיות של המשפחות המולידות 22
- לוח 5: התפלגות המשולבים באומנה, לפי סוג ההשמה – בצו או בהסכמה: ילדים לעומת מבוגרים 29
- לוח 6: שני הורים במשפחות האומנות: ילדים לעומת מבוגרים 29
- לוח 7: אחים נוספים באומנה: ילדים לעומת מבוגרים 31
- לוח 8: אומנת קרובים: ילדים לעומת מבוגרים 31
- לוח 9: חד-הוריות במשפחות המולידות: ילדים לעומת מבוגרים 31
- לוח 10: מגדר המשולבים באומנה: אומנת קרובים לעומת אומנה שאיננה אומנת קרובים 33
- לוח 11: שילוב באומנה בהסכמה או בצו בית משפט: אומנת קרובים לעומת אומנה שאיננה אומנת קרובים 33
- לוח 12: האם זהו ניסיון האומנה היחיד של המשפחה? אומנת קרובים לעומת אומנה שאיננה אומנת קרובים 33
- לוח 13: שני הורים או הורה אחד במשפחות האומנה: אומנת קרובים לעומת אומנה שאיננה אומנת קרובים 35
- לוח 14: שני הורים או הורה אחד במשפחות המולידות: אומנת קרובים לעומת אומנה שאיננה אומנת קרובים 37
- לוח 15: סיכום צרכים וקשיים שעלו במחקר לצד המלצות לפעולה 58

רשימת תרשימים

- 13 תרשים 1: התפלגות המשולבים באומנה בחלוקה לפי סוגי המוגבלות
- 14 תרשים 2: המשולבים באומנה, עם מוגבלות שכלית התפתחותית, לפי רמת התפקוד
- 14 תרשים 3: המשולבים באומנה, עם מוגבלות השיקום, לפי רמת התפקוד
- 15 תרשים 4: המשולבים באומנה, עם אוטיזם, לפי רמת התפקוד
- 15 תרשים 5: נסיבות השילוב באומנה
- 19 תרשים 6: התפלגות רמת הדתיות לפי דתות
- 24 תרשים 7: הקשר בין המשולבים באומנה לבין משפחותיהם המולידות
- 25 תרשים 8: תדירות המפגש של המשולבים עם המשפחות המולידות
- 25 תרשים 9: מקום המפגש בין המשולבים באומנה ובין משפחותיהם המולידות
- 28 תרשים 10: התפלגות המשולבים באומנה, לפי סוג מוגבלות: ילדים לעומת מבוגרים
- 29 תרשים 11: התפלגות המשולבים באומנה, עם מוגבלות השיקום, לפי רמות תפקוד: ילדים לעומת מבוגרים
- 30 תרשים 12: דת המשפחות האומנות: ילדים לעומת מבוגרים
- 30 תרשים 13: דת המשפחות המולידות: ילדים לעומת מבוגרים
- 32 תרשים 14: הקשר עם המשפחה המולידה: ילדים לעומת מבוגרים
- 34 תרשים 15: דת המשפחות האומנות – אומנת קרובים לעומת אומנה שאיננה אומנת קרובים
- 34 תרשים 16: רמת הדתיות של המשפחות האומנות: אומנת קרובים לעומת אומנה שאיננה אומנת קרובים
- 35 תרשים 17: המצב החברתי-כלכלי של המשפחות האומנות: אומנת קרובים לעומת אומנה שאיננה אומנת קרובים
- 35 תרשים 18: שילובם של אחים ביולוגיים נוספים באותה משפחה אומנה: אומנת קרובים לעומת אומנה שאיננה אומנת קרובים
- 36 תרשים 19: דת המשפחות המולידות: אומנת קרובים לעומת אומנה שאיננה אומנת קרובים
- 37 תרשים 20: רמת הדתיות של המשפחות המולידות: אומנת קרובים לעומת אומנה שאיננה אומנת קרובים
- 37 תרשים 21: התפלגות דפוסי הקשר בין המשולבים עם מוגבלות לבין משפחותיהם המולידות: אומנת קרובים לעומת אומנה שאיננה אומנת קרובים
- 38 תרשים 22: התפלגות דפוסי הקשר בין המשולבים עם מוגבלות לבין משפחותיהם המולידות: אומנת קרובים לעומת אומנה שאיננה אומנת קרובים

רשימת תרשימים בנספחים

- 76 תרשים ב1: רמת הדתיות של המשפחות האומנות: ילדים לעומת מבוגרים
- 76 תרשים ב2: רמת הדתיות של המשפחות המולידות: ילדים לעומת מבוגרים
- 77 תרשים ג1: דפוסי הקשר בין המשולבים עם מוגבלות ובין משפחותיהם המולידות: השוואה לפי סוג האומנה ולפי קבוצות גיל